

NAŠE BLÍZKÉ VZTAHY A SPOLEČENSKÉ DEMOKRATIZAČNÍ ZMĚNY. K NOVÉMU CHÁPÁNÍ ZDROJŮ INTEGRACE A REPRODUKCE SPOLEČNOSTI PO ROCE 1989¹ / MARCEL TOMÁŠEK

V předchozím příspěvku pro číslo Gender, rovné příležitosti, výzkum zaměřené na životní styl (roč. 7, č. 1/2006) jsem představil tzv. individualizovaný *habitus* a jeho rozsáhlé genderové zdroje a popsal jsem způsob jeho prosazování se a sociální reprodukce na úrovni individuálních aktérů a akterek. Došel jsem k závěru, že nepárové bydlení a specificky pro něj se objevující důvody jsou výrazem prosazování se individualizačního *habitu*. Právě z genderového pohledu je to ještě zřejmější, vezmeme-li v úvahu skutečnost, že v tradičním genderově určeném rozdělení prostorů na mužský – veřejný prostor a pole moci, a ženský – soukromý prostor domácnosti a reprodukce (Bourdieu 2000: 85) – se nejširěji tento individualizovaný *habitus*, tj. bez ohledu na toto genderové rozdělení, může prosadit v oblasti individualizace bydlení, v souvislosti s tím, jak je individualizované bydlení považováno za prvek uvnitř soukromé sféry nenarušující daný společenský veřejný konsensus (Tomášek 2006: 14). V aktuálně prezentovaném příspěvku se pokusím pojmut širší politicko-normotvorné a ideologicko-výzkumné agendy a projevy, které vystupují do popředí a stávají se zřejmějšími na pozadí procesu prosazování a rozšiřování se individualizačního *habitu*.

Aktuálně se prosazující model dlouhodobé bezdětnosti a životní styl bezdětných zaměřený často na využití možností, které s sebou přineslo volně-tržní hospodářství, a s tímto spojené ‚privatizační‘ jevy na úrovni jednotlivců jsou často představovány politickými normotvůrci jako příčina sociální dezintegrace a úpadku společnosti. Zde je však nutné říci, že k obdobné privatizaci dochází i v případě rodin². Ty na ni do jisté míry byly postaveny vždy, ovšem zároveň byli členové rodiny rozsáhle součástí místního širšího společenství, což však v současnosti již tak nebývá. Vzhledem ke společenským změnám je rodina v současnosti izolovaná stejně nebo ještě více než bezdětní jednotlivci žijící samostatně. Se zvyšující se materiální úrovní a nutností mobility je možné nebo i nezbytné opomíjet vztahovou základnu širší rodiny ukotvenou v místním společenství, v němž by alespoň jeden z partnerů měl dlouhodobé vazby. Tento proces rodinné ‚privatizace‘³ vede k jisté společenské dezintegraci a prosazování se konzumní společnosti. V tomto smyslu socialisté, právě tak jako konzervativci prostřednictvím politických projektů zvyšování porodnosti a prosazování s ní se pojících norem směřují k nové totalitní konzumní společnosti, která nám může připomenout tu reálně socialistickou, také ‚rodinné‘ zaměřenou, tak jak byla popsána disidentskými autory. Tito au-

toři odhalili, v čem spočívala výjimečná stabilita normalizačního režimu v 70. a 80. letech (nepřesná společenská smlouva o zajištění jistého konzumního standardu výměnou za rezignaci na autentické aktivity mimo soukromou sféru a ovlivňování věcí veřejných, jež ztělesňovala podstatu společenského úpadku a rezignace bezprostředně v tehdejších každodenních životech lidí)⁴ (Havel 1990; Šimečka 1979, 1984, 1990).⁵

Politické reprezentace těchto plánovacích totalitních tendencí uplatňující se v mainstreamu české politické scény obviňují samostatně žijící lidi ze sobeckosti a konzumního zaměření. Ovšem souběžně se zmíněnou ‚privatizací‘ se u bezdětných často rozsáhleji prosazuje sdílené bydlení, to znamená ne v rámci manželského páru nebo rodiny. Prostředí těchto specifických domácností, které představují tzv. ‚zvolené rodiny‘, tedy spolubydlící a přátelé ve skupinově pronajímaném domě nebo bytě, může být i v interakci s domácnostmi jednotlivců zdrojem vzniku tzv. ‚městských kmenů‘ (Watters 2004). Právě tyto jednotlivci a jejich specifické struktury naopak zabraňují erozi společenství. Jejich život a každodenní praktiky jsou rozsáhle spojeny s aktivitami přispívajícími k obnovení a udržování komunitních vazeb ať už na lokální úrovni, nebo z hlediska zachovávání otevřeného charakteru společnosti z obecnějšího hlediska.

I když to nemusí být zřejmé, odkrývá se v této souvislosti téma uchovávání otevřeného charakteru společnosti a utváření demokratické a svobodné společnosti. Přibližujeme se zde znovu otázce legitimizace prostředků instrumentální a mocensko-politické účelové kontroly společnosti, kdy zatlačování do soukromí rodinného života může být dnes právě tak lákavé pro postkomunistické sociální demokraty, stejně jako pro postkomunistické⁶ konzervativce z řad ODS nebo KDU-ČSL, jako bylo pro komunistické normalizátory v 70. letech. Zároveň často eugenický charakter diskuse o zachování českého národa, který je v rozporu s multikulturním charakterem společnosti přijímaným za uskutečňovanou praxi v tradičních demokratických zemích, se stává příznačným pro tento probleskující totalitní diskurs.

Vznik ‚městských kmenů‘

Du Bois-Reymond (1998) popsala charakteristického představitele těchto struktur ‚městských kmenů‘, které často rozsáhle odrážejí multikulturní otevření současné společnosti (nejen v čistě etnickém smyslu slova), jako osoby uplatňující flexibilní a naplňující kariéru často v kultur-

ních nebo počítačových a informačně-technologických odvětvích s rozostřenými hranicemi mezi zábavou a prací, s možností zahrnutí osobních východisek a stylů do jejich pracovních životů. Tito lidé často upřednostňují jiné formy seberealizace než směřování k rodině a jakési pudově a sobecky motivované genetické sebereplikaci prostřednictvím biologických potomků, protože utváření partnerských vztahů je pro ně pouze jednou z částí mozaiky života, která nemá určovat a podmiňovat ty ostatní a nemá být prostředkem jejich uzavření ve strukturách konzumní společnosti ve formě vysedávání u rodinné televize nebo pravidelných víkendových ‚rodinných výletů‘ za meganákupy do hypermarketů či podobných rituálů, bez kterých by rodina ‚nepřežila‘.

Tento životní styl umožňuje přítomnost nějakým způsobem spřízněných nebo se teprve spřizňujících jedinců ve sdílené domácnosti, kteří představují síť přátel nutnou k poskytnutí emocionální podpory. Přátelé zastupují rodinné příslušníky, s tím jak tito nemohou dále zajistit každodenní podporu – vzhledem k účasti ve vzdělávacím procesu a vstupu na vysoce kompetitivní pracovní trh často v jiném místě nebo lokaci. Tato situace, kdy určité skupiny mladých lidí, především absolventi/absolventky univerzit, ale nejen oni, často žijí dlouhodobě bez partnera/partnerky, je spojena s životem v různorodých nezávisle uspořádaných domácnostech. Souběžně se však prosazují i partnerské vztahy, které nesdílejí domácnost. Vznikají nové rozmanité formy závislosti, založené na volně vybraných ‚rodinných‘ vztazích (‘families of choice’) – zahrnující přátele a bývalé partnery, stejně jako příbuzné a současné partnery. Z pohledu Heath a Cleaver (2003), jež se dlouhodobě věnují výzkumu takových domácností ve Velké Británii, příslušníci těchto domácností, kteří jsou tradičně považováni za samotně žijící jednotlivce, tj. nejsou v manželském svazku ani nežijí s partnerem/partnerkou, se nevyhýbají budování vztahů uvnitř domácnosti ani rozvíjení sítě intimních a blízkých vztahů, které zahrnují zároveň rodinu, přátele a partnery/partnerky nacházející se mimo domácnost. Přestože se zdá, že toto uspořádání se omezuje na věkově mladší kohorty, Roseneil a Budgeon (2004: 135–159) prostřednictvím svého výzkumu ukázaly uspořádání vztahů, které fakticky nahrazují rodiny i v pozdějším, již rodičovském období. Pro Heath a Cleaver leží právě tento typ vztahů v centru pozornosti studia měnících se modelů intimních vztahů a formování domácností (Heath a Cleaver 2003; Heath 2004) a tyto modely se stávají předmětem rozrůstajícího se badatelského zájmu a širěji zkoumané výzkumné agendy (Roseneil, Budgeon 2004, Levin 2004, Heath 2004, Budgeon 2006, Roseneil 2006, Reynolds 2006, Macvarish 2006, Holmes 2006, Jamieson, Morgan, Crow, Allan 2006).⁷

Prosazujícím se vztahům nesdílejícím domácnost již byla v zahraničí věnována pozornost (blíže Tomášek 2006: 82–84). Například v šetření uskutečněném v roce 1998 ve Velké Británii jedna čtvrtina nikdy nesezdaných bezdětných mužů ve věku do 35 let a jedna třetina jejich žen-

ských vrstevnic participovala v alespoň 6 měsících trvajícím partnerském vztahu nesdílejícím domácnost. Dvě pětiny těchto vztahů trvaly alespoň 2 roky (Ermisch 2000, citováno podle Heath, Cleaver 2003: 148). Přestože vysvětlením může být podle Heath a Cleaver (2003), že mnoho mladých lidí dosud nezvažovalo možnost soužití nebo sňatku vzhledem k tomu, že se cítí být nepřipraveni, stále častěji tento narůstající trend bývá připisován typu vztahu ‚spolu, ale odděleně‘ (‘living apart together’ – LAT), tedy párům které se záměrně rozhodly žít odděleně. Francouzská studie těchto párů naznačuje, že dvě třetiny z těchto párů vysvětlují toto uspořádání vztahu vnějšími vlivy jako rodinnými nebo pracovními závazky, s tím, že zbývající třetina žije záměrně odděleně, aby si udržela svou nezávislost (Villeneuve-Gokalp 1997). Ve Velké Británii (British Household Panel Survey) více než 60 % párů žijících ‚spolu, ale odděleně‘ sdělilo, že toto uspořádání jim vyhovuje na permanentní bázi (Ermisch 2000, citováno podle Heath, Cleaver 2003: 149). Podobné trendy byly indikovány i výzkumy prováděnými od začátku 90. let ve Skandinávii (Trost 2003; Levin 2004). Prosazování se typu vztahu ‚spolu ale odděleně‘ vedle vztahů na dálku (Rhodes 2002, Holmes 2006) je právě příkladem probíhajících změn v charakteru partnerských vztahů a uspořádání privátní sféry jako takové.

Pozdější utváření společné domácnosti mezi současnými postadolescenty je často charakterizováno jako oddálená transformace, což může naznačovat, že kdyby nebylo omezujících faktorů, většina mladých dospělých by preferovala život spíše s partnerem než sami nebo s přáteli. Přestože posun sňatkového věku je spojován s nárůstem kohabitace, skutečností je, že podíl mladých lidí, kteří odcházejí z domova za účelem sňatku nebo kohabitace a souběžného vytvoření nové domácnosti se ve Velké Británii dlouhodobě snižuje. Podíl mladých lidí odcházejících z domu za tímto účelem se ve Velké Británii snížil – na konci 70. let a v 80. let 60 % žen a 55 % mužů ve srovnání s 46 % žen a 38 % mužů opouštějících domácnost rodičů v 90. letech (Ermisch, Francesconi 2000 citováno podle Heath, Cleaver 2003: 146). V posledních třiceti letech ve Velké Británii výrazně stoupl počet domácností jednotlivců, jejich počet se v letech 1971 až 2000 téměř zdvojnásobil, stoupl ze 17 % na 31 % domácností (ONS 2002). Černá se pokusila o jisté srovnání pohledu na kohabitaci, manželství a rodinu v ČR a Velké Británii na základě Evropské studie hodnot (1990 a 1999) (2005: 87–95) a konstatovala přibližování se pohledů (např. narůstající souhlas s tvrzením ‚manželství je zastaralá instituce‘ v různých segmentech populace) i přes zpožděnou dynamiku změny postojů a nárůst plurality názorů v ČR.

Podobně i ze sčítání lidu lze jednoznačně usuzovat v ČR nárůst kategorie domácností mladých jednotlivců neutvářených za účelem partnerské kohabitace nebo manželství – v roce 1961 žilo samostatně 5,6 % osob ve věku do 29 let, v roce 2001 to bylo již 15,7 % (Radimská, Tomášek 2003: 10, SLDB 1961, 2001)⁸. Bartoňová relativizuje dynamiku

nárůstu cenzovních domácností mladých jednotlivců v roce 2001 (tj. v období 1991–2001) poukazem na celkově vyšší počet narozených v dané kohortě vzhledem k populačně silným ročníkům ze začátku 70. let a souběžně zastavení růstu podílu domácností samostatně bydlících jednotlivců v 90. letech (ten však lze i podle Bartoňové vysvětlit omezenou dostupností samostatného bydlení). Podobně v kontextu změn v časování sňatečnosti a rozvodovosti a také v úrovni úmrtnosti starších osob Bartoňová přiznává razantní nárůst podílu domácností svobodných žen do 30 let věku (2,4krát více než v roce 1970, tj. tři čtvrtiny domácností žen-jednotlivců do 30 let věku) na úkor zastoupení domácností vdaných žen do 30 let věku a přetrvávající růst podílu domácností rozvedených mužů vlivem rostoucí rozvodovosti již od 30 let věku (2005: 82–85).

„Norma mít děti“ a sociální změna

„Šťastná rodina“ byla v 70. a 80. letech základním normalizačním obrazem a zaklínadlem pro zachování politické stability režimu ať již v ideologickém, nebo prakticko-životním smyslu. Nejen na politicko-normotvorné úrovni, ale i bezprostředně ve formě konkrétních pro-natalitních opatření v sociální oblasti a sféře bydlení se tento vyhraněný důraz na jeden aspekt lidského života a zatlačení občanů do rodinného kouta stal východiskem poinvazního komunistického režimu a širším (ne bezprostředně na politickou oblast se omezujícím) prostředkem společenské stabilizace tohoto režimu. S prohlubující se stabilizací tohoto specifického politického režimu se „mít děti“ stalo normou, jejíž prosazování doprovázela řada praktických opatření (tj. například člověk se kvalifikoval pro přidělení bytu tím, že měl dítě/děti, respektive jako jeden z novomanželů nebo přesněji jako „rodinná jednotka“ mající šanci brzy „naplnit svůj účel“). Tento stav ve smyslu jeho reprezentace v širším povědomí byl výchozím bodem v momentu politického zlomu v roce 1989, přestože v druhé polovině 80. let docházelo již k posunům v natalitním chování předznamenávajícím razantní změny v 90. letech.

Z hlediska percepce dětnosti a bezdětnosti jsou zaznamenány individuálně v retrospektivě změny v jejich chápání jednotlivými aktéry a aktérkami v různých fázích života, tj. v souvislosti s měnicími se biologickými dispozicemi (např. Hašková, Zamykalová 2006). V českém postsocialistickém kontextu je však patrná zásadní sociální změna – respektive její specifická intenzivní dynamika, a to s sebou rovněž nese posuny v myšlení lidí. Ženy ve věku např. 30 let přemýšlejí o tom, co by se stalo, kdyby selhala antikoncepce, podobně jako o tom přemýšlely v 23 letech, ale dnešní 23leté ženy o tomto rozjímají v mnohem omezenějším rozsahu, tj. jde u nich o vžitou bezdětnost s mnohem menším množstvím pochybností (antikoncepce je samozřejmostí) a jejím akceptováním jako základní jistoty. Podobně se mění akcentování představy biologických hodin.⁹ S biologickými hodinami spojované věkové hranice se v představách lidí posouvají (mění se u každého populačního ročníku). Ukazuje se, že jde o stále více kulturně určený koncept.

Politicko-normotvorné a ideologicko-výzkumné agendy

V postsocialistickém veřejném prostoru, navzdory těmto razantním změnám, rozsáhle převládá pronatalitní diskurs ve formách spíše výjimečně se vyskytujících ve veřejném prostoru v etablovaných demokraciích evro-atlantického okruhu¹⁰. Je otázka, zda se zde jedná o pouhé přetrvávání normalizačního jazykového rámce, nebo jde o bezprostřední návaznosti, které jsou samozřejmě zprostředkovány jazykovým rámcem a v něm usazeným diskursem, ale jejichž podstata spočívá v přímé lince spojující dnešní politický diskurs v této oblasti s normalizačním diskursem dětnosti (tj. myšleno především ze 70. a 80. let).

Historičtěji chápáno, vžitost a obecnost „normy mít děti“ ve veřejném prostoru je spjata se socialismem obecně („socialistická matka a otec produkující silný stát dělníků a rolníků“). I když je zde zřejmě ve hře i obecně modernizačně-industrializační argument, prakticky jde, ohledně vžitosti a obecnosti „normy mít děti“, hlavně o socialistické období (vzhledem k tomu že za první republiky a před ní ideologie dětnosti a s ní spojené politiky, tak jak charakterizovaly socialistické období, nebyly přítomny). Bezdětnost a nesezdánost byla legitimním modelem uspořádání privátní sféry. V současném diskursu může jít spíše než o univerzální zakořenění odrážející se v praktikovaném diskursu o návaznost na misi normalizační „prorodinné politiky“.

I když se to zdá být jako extrapolovaná charakteristika, prakticky nepovšimnutý charakter převažující strukturace veřejného diskursu lze vysvětlit prolínáním expertního diskursu s diskursem politicko-ideologickým. Tedy jde o jisté překrytí postsocialistické vědy a postkomunistických ideologií a politik.¹¹

Mužský patronizující přístup v této expertní oblasti s sebou přináší nezanedbatelné politické implikace vzhledem k legitimizaci prostřednictvím expertního statusu jeho reprezentantů a kombinuje se s širšími jevy danými postkomunistickými ideologiemi a politikami. Pro oba diskursy je charakteristické rozsáhlé přebírání dětnosti za základní a definiční normu téměř v husákovsko-normalizačním smyslu slova. Typická jsou v tomto smyslu mediální vystoupení převážně kvantitativně orientovaných expertů používajících plánovačský žargon o naplňování nebo nenaplňování alias jenom částečném naplňování předpokládaných výsledků, tak jak jej známe z období před rokem 1989. Plánovačské pozvedávání upadajících křivek je zpravidla prezentováno experty-muži charakteristicky mluvícími v plurálu 1. osoby, jakoby šlo o stachanovskou údernickou „šichtu“, kterou musí celá společnost přijmout za svou¹².

Prolínání ideologicko-politických východisek do této oblasti české sociologie nabírá často až pitoreskních forem a metafor, obzvláště ve vztahu k širší veřejnosti, kdy v expertním hávu jsou prezentovány spíše ideologické pozice. Takto jsou představovány například teze, že vzhledem k tomu, že ideální pár není takový, kde oba v páru nabízejí totéž, ať už jde o dobré ekonomické postavení, schopnost starat se o děti nebo vzdělání, ale takový pár, kde je nezbytné vzájemné doplňování odlišných schopností a vlastností

partnerů a kdy česká rodina by optimálně měla převzít model rozmnožování (párového soužití) tučňáků, na němž je tato teze exemplifikována.^{13, 14}

Skutečnost, že je zpochybňováno, že předpokladem funkčních párových vztahů v současné době je rovnoprávnost a rovnoprávná nezávislost u obou partnerů, a to i vzhledem k dopadu na děti i na individuální sebeuplatnění partnerů, je emblematická pro specifickou postnormalizační, často ideologicky zabarvenou výzkumnou agendu v oblasti sociálních věd, zaměřujících se na problematiku partnerských a jiných intimních a blízkých vztahů stereotypně a doktrinálně rámovaných jako rodina. V postnormalizační politice i společenské vědě je tato oblast předmětem ideologizace a ideologického sporu, což souvisí s tím jak pro většinu ostatních oblastí života v demokratické společnosti jsou znaky nebo minima naplněných kritérií, vyznačující jejich demokratický charakter, poměrně zřejmé. Oblast párových vztahů a uspořádání intimní sféry je stále předmětem normativních střetů o to, jak by měl být vymezen a předurčen jejich charakter. V českém prostředí jsou v tomto střetu zřejmě normalizační inspirace ve smyslu nutnosti politiky vytvářet podmínky pro „nerušený klidný život dětí, tátů a mám“ a omezit pluralitní charakter uspořádání této oblasti života tak, jak se prosazuje především po roce 1989. V praktických projevech normativního neakceptování plurality v uspořádání této důležité oblasti života se projevují normalizační agendy, ať již jde o postsocialistickou sociální vědu zaměřující se na tuto oblast nebo dominantní či svým charakterem postkomunistické politické strany (především ve smyslu převažujících komunistických mentalit, určujících praxi formulace, utváření a prosazování praktických politik i ideových záměrů). I když může být namítnuto, že normativně diskursivní tlak na plodnost se pouze zdá být diktován politickými a expertními aktéry „shora“, protože je přece odrazem normotvorných praxí „zdola“, do popředí vyvstává skutečnost, že politickými a expertními aktéry vyvíjený tlak „shora“ není doprovázen normativními praxemi „zdola“. Česká společnost není zdaleka „baby-friendly“ a na mikroúrovni a lokálně podporující přítomnost dětí. Uvědomíme-li si např. netoleranci vůči malým dětem a jejich matkám ve veřejných prostorách, nepřipravenost úřadů a dalších institucí na přítomnost malých dětí, lze usuzovat na snahu udržovat tyto sociální aktéry v soukromé sféře a eliminovat jejich veřejnou aktivitu prostřednictvím konzumního způsobu života v soukromí (od matek se očekává, že budou mít děti, ale zůstanou s nimi doma, pokud možno neviditelné, popřípadě, že se půjdou projít do nákupních center – téměř jediných prostor v České republice, které jsou šířeji uzpůsobeny přítomnosti malých dětí a jejich rodičů).

Postnormalizační realita vedla ke korekci výjimečné míry snátečnosti, tak jak vyznačovala normalizační období (a potřeby normalizačního režimu izolovat společnost v soukromí rodin) a přinesla s sebou ústup normalizačního modelu rodičovství s ohledem na rozšíření možností seberealizace mimo soukromí rodin. To s sebou může nést až rezignaci na „biologickou sebereplikaci“ a vést k skuteč-

nění rodičovství prostřednictvím adopce nebo přijetí rodičovské zodpovědnosti k dětem partnera nebo partnerky. Tento druh alternativních přístupů k rodičovství je souběžný s nárůstem skupiny dlouhodobě nerodinně žijících lidí, jejíž kulturní dopad je nepřehlédnutelný. Těmto skupinám, objevujícím se v období po roce 1989, není rozsáhleji věnován v české sociální vědě prostor, neboť neodpovídají normativním východiskům jejího diskursu (vázaného na normalizační období) a ustáleným přes-generačně předávaným a vynucovaným badatelským praxím a tematickým okruhům. Právě tyto skupiny v minulých patnácti letech s sebou nesly závažnou kulturní změnu zasahující celou českou společnost i ve smyslu schopnosti samotné fyzické reprodukce společenství (výrazný pokles počtu narozených dětí) a s tím spojených závažných sociálních a ekonomických důsledků. Česká sociologie v tomto segmentu výzkumu je stále uzavřena v tradičních rodinných kruzích. Teprve přechod od počítání upadajících počtů manželství a kvantifikování kritérií, podle kterých jsou uzavírána, k výzkumu změn v partnerských vztazích bez ohledu na jejich kodifikaci, změn v samotné potřebě jejich utváření a udržování, změny v důležitosti a významu partnerských vztahů na pozadí nerodinných vztahů, které se stávají stejně intimními a klíčovými například i v souvislosti s nárůstem sdíleného bydlení, nás přiblíží poznání razantnosti a kulturní hloubky přeměn české společnosti, kterými prošla v minulých dvou desetiletích.

Děkuji recenzentům a recenzentkám za věcné a obohacující poznámky, námítky a připomínky a tím za možnost myšlenkového prohloubení textu.

Literatura

- Ash, T. G. 1990. *Středoevropán volbou*. Praha: ICE.
- Bartoňová, D. 2005. „Cenzové domácnosti jednotlivců v České republice v poslední třetině 20. století.“ *Demografie*, Vol. 47, No. 2: 77–86.
- Bawin-Legross, B. 2004. „Intimacy and the New Sentimental Order.“ *Current Sociology*, Vol. 52, No. 2: 241–250.
- Benešová, V. 2001. „Současné demografické změny podle výsledků sociologických výzkumů.“ *Demografie*, Vol. 43, No. 2: 111–124.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Budgeon, S. 2006. „Friendship and Formations of Sociality in Late Modernity: the Challenge of ‚Post Traditional Intimacy.‘“ *Sociological Research Online*, Vol. 11, No. 3. Dostupné na: <http://www.socresonline.org.uk/11/3/budgeon.html>.
- Černá, K. 2005. „Pohled na kohabitaci a rodinu v České republice a Velké Británii z hlediska evropské studie hodnot.“ *Demografie*, Vol. 47, No. 2: 87–95.
- du Bois-Reymond, M. 1998. „I don't want to commit myself yet': Young People's Life Concepts.“ *Journal of Youth Studies*, Vol. 1, No. 1: 63–79.
- Ermisch, J. 2000. *Personal Relationships and Marriage Expectations: Evidence from the 1998 British Household Panel*

- Survey. ISER Working Papers, Paper 2000 – 27. Colchester: University of Essex.
- Ermisch, J., Francesconi, M. 2000. „Patterns of Households and Family Formation.“ In Berthoud, R., Gershuny, J. (eds.) *Seven Years in the Lives of British Families: Evidence on the Dynamics of Social Change from the British Household Panel Survey*. Bristol: Policy Press.
- Hašková, H., Zamykalová, L. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Či je to norma?“ *Biograf* 40–41.
- Havel, V. 1990. „Moc bezmocných“ In Havel, V. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy.
- Heath, S., Cleaver, E. 2003. *Young, Free and Single? Twenty-somethings and Household Change*. New York: Palgrave.
- Heath, S. 2004. „Peer-Shared Households, Quasi-communes and Neo-Tribes.“ *Current Sociology*, Vol. 52, No. 2: 161–179.
- Holmes, M. 2006. „Love Lives at a Distance: Distance Relationships over the Lifecourse.“ *Sociological Research Online*, Vol. 11, Issue 3. Dostupné na: <http://www.socresonline.org.uk/11/3/holmes.html>.
- Jamieson, L., Morgan, D., Crow, G., Allan, G. „Friends, Neighbours and Distant Partners: Extending or Decentring Family Relationships?“ *Sociological Research Online*, Vol. 11, No. 3. Dostupné na: <http://www.socresonline.org.uk/11/3/jamieson.html>.
- Levin, I. 2004. „Living Apart Together: A New Family Form.“ *Current Sociology*, Vol. 52, No. 2: 223–240.
- Macvarish, J. „What is ,the Problem‘ of Singleness?“ *Sociological Research Online*, Vol. 11, No. 3, <<http://www.socresonline.org.uk/11/3/macvarish.html>>.
- Otáhal, E. 1994. *Opozice, moc, společnost 1969–1989: Příspěvek k dějinám normalizace*. Praha: Maxdorf.
- Radimská, R., Tomášek, M. 2003. „Singles – nový životní styl a jeho genderová specifika v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 1–2: 10–12.
- Office of National Statistics. 2002. *Living in Britain – Results from the 2001 General Household Survey*, Prosinec, London: ONS.
- Reynolds, J. S. 2006. „Patterns in the Telling: Single Women's Intimate Relationships with Men.“ *Sociological Research Online*, Vol. 11, No 3. Dostupné na: <http://www.socresonline.org.uk/11/3/reynolds.html>.
- Rhodes, A. R. 2002. „Long-distance Relationships in Dual-carrier Commuter Couples: A Review of Counseling Issues.“ *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, Vol. 10, No. 4: 398–404.
- Roseneil, S. 2006. „On Not Living with a Partner: Unpicking Coupledness and Cohabitation.“ *Sociological Research Online*, Vol. 11, No. 3, <<http://www.socresonline.org.uk/11/3/roseneil.html>>.
- Roseneil, S., Budgeon, S. 2004. „Cultures of Intimacy and Care Beyond ,the Family‘: Personal Life and Social Change in the Early 21st Century.“ *Current Sociology*, Vol. 52, No. 2: 135–159.
- SLDB – Sčítání lidu, domů a bytů. Praha: ČSÚ. Dostupné na: www.czso.cz.
- Šimečka, M. 1979. *Obnovení pořádku, příspěvek k typologii reálného socialismu*. Kohn: Index.
- Šimečka, M. 1984. *Kruhová obrana, záznamy z roku 1984*. Kohn: Index.
- Šimečka, M. 1990. *Konec nehybnosti*. Praha: Lidové noviny.
- Tomášek, M. 2006. „K genderovým zdrojům individualizačního habitu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 1: 11–15.
- Tomášek, M. 2006. „Single a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabitující jednotlivce v České republice.“ *Sociologický časopis*, Vol. 42, No. 1: 81–105.
- Trost, J. 2003. „Scandinavia.“ Pp. 1395–1402 in Ponzetti, J. J., jr. (ed.). *International Encyclopedia of Marriage and Family*. Vol. 3. New York: Macmillan Reference USA. Gale Virtual Reference Library, Thomson Gale. School of Social Studies, 12. 9. 2005. Dostupné na : <http://find.galegroup.com/gvrl/infomark.do>.
- Villeneuve-Gokalp, C. 1997. „Living as a Couple but Living apart.“ *Population*, Vol. 52, No. 5: 1059–81.
- Watters, E. 2004. *Urban Tribes*. London: Bloomsbury.

Poznámky

- 1 Text byl vypracován s podporou projektu Národního programu výzkumu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“, reg. č. 1J034/05-DP2.
- 2 Myšlena prostá skutečnost uzavření se do rodiny, rodinného života a soustředění rozhodující části svých aktivit na tuto sféru (včetně vlivu na profilování profesního uplatnění, třeba i v čistě ekonomickém smyslu slova, tj. hlavně ve smyslu směřování za finančním ohodnocením).
- 3 V postsocialistickém prostředí skutečnost samostatného bydlení (ať již pro rodiny nebo jednotlivce), nejen v reakci na časté multigenerační sdílení bytů několika rodinami v reálném socialismu, sehrává specifictější roli. Zdá se, že samostatné bydlení má symbolický význam jdoucí daleko za utilizační funkci a lze jej spojit s extrapolovaným vymezováním vlastního privátního prostoru jako jediného možného oprávněného a jistého prostoru ve specifickém volně-tržním prostředí 90. let (obecnější trend tehdejšího rudimentálního liberalismu založeného na odmítání možnosti existence veřejného prostoru, veřejného dobra, veřejného zájmu a veřejně uskutečnatelných a naplňovatelných služeb a aktivit, tedy nutnosti spoléhat se výlučně na vlastnické bydlení). V tomto smyslu je možné vztáhnout vývoj a řešení čistě privátní sféry bydlení k širším ,privatizačním‘ trendům po roce 1989.
- 4 Pochopitelně dnes již nejde jen o argumentaci ,zachování společenského klidu tátů a mám pro práci a rodinu‘, i když tato argumentace si po letech a určitém pozapomnění mechanismů společenské kontroly uplatňovaných v normalizačním období obnovila sjednocující potenciál mnohdy schopný překonat stranické podíly mezi většinou hlavních politických stran, Souběžně se prosazuje řada pro současné podmínky obohacených argumentací odrazujících od mimo-soukromých aktivit a ovlivňování veřejného a komunitní-

ho života (např. „profesionalizace politiky“ včetně „varování“ před „NGOismem“ a „terorismem“ enviromentalních, komunitních a lokálních iniciativ nebo odvádění pozornosti veřejnosti podporou a rozvíjením neinformovaných a xenofobních postojů vůči etnický vymezeným skupinám obyvatel nebo subkulturním hnutím a aktivitám, kterážto technika je ovšem dobře známá z normalizačního období, či již zmíněná argumentace rudimentálního liberalismu vylučující existenci veřejného). V pozadí uplatnění těchto argumentací a mechanismů stojí skokový rozvoj konzumní společnosti v souvislosti s dobově intenzivní dynamikou nástupu tržní společnosti.

5 Společenská smlouva a její fungování bylo popsáno později samozřejmě i historiky (Ash 1990; Otáhal 1994, 1995).

6 V textu ve vztahu k období před rokem 1989 je používáno několik určitých charakteristik. „Postsocialismus“ je chápán jako obecnější určení celospolečenské situace po roce 1989. V případě „postkomunismu“ jde specificky o deformace v politické oblasti v návaznosti na způsoby politiky tak, jak převládaly před rokem 1989, tj. na praxe dané fungováním a působením Komunistické strany Československa. Dále je v textu použito „postnormalizační“ charakteristiky ve smyslu zdůraznění návazností na specifické normalizační společenské uspořádání v období 1969–1989.

7 Připomeňme monotematická čísla zaměřená na tyto modely *Current Sociology* z roku 2004 (č. 2) a nedávněji *Sociological Research Online* z r. 2006 (č. 3).

8 Zde se však nabízí otázka, do jaké míry zaznamenané údaje o „domácnostech jednotlivců“ jsou adekvátní. Vzhledem k tomu, že značná část bytů s vícečetnými domácnostmi jednotlivců je pronajímána bez zdanění a spadá tedy do stínové ekonomiky, nabízí se otázka úplnosti během sčítání získávaných dat, s tím že je možné, že rozsáhlá část takových sdílení a pronájmů domácností je zastřena. Často jde v případech takových bytů o několik domácností zároveň. Mohlo by se zdát, že to je pouze marginální poznámka, ale v některých univerzitních městech se jedná až o desítky tisíc domácností, které mohou být v cenzu problematicky registrovány. Lze namítnout, že jde o pouhé studenty a studentky, tedy ekonomicky závislé členy domácností rodičů vázané primárně na tyto domácnosti, ale v posledních několika letech v souvislosti s nárůstem výdajů (omezování dotací studentského ubytování a stravování), se zaváděním poplatků za studium (jeho prodlužování, opakování a další studium) a celkovou změnou charakteru studia (posun od výběrového vysokoškolského studia k jeho masovému charakteru) větší část studentů a studentek je součástí sekundárního pracovního trhu (na magisterském stupni jde již často o posun na primární pracovní trh) a je nucena dosahovat rozsáhle ekonomické samostatnosti. Tento „studentský“ způsob domácností výrazně přetrvává i mezi absolventy a absolventkami vysokých škol a jinými zaměst-

nanci, obzvláště ve větších městech s vysokými náklady na pronájem samostatného bytu.

9 Představa „biologických hodin“ se uplatňuje především ve vztahu k otázce, kdy je nejzazší vhodná věková mez pro narození dítěte, a bývá disproporčně vztahována k ženám.

10 Zde jde především o promluvy reprezentantů dominantních politických stran spojujících problematiku nízké porodnosti a „nutnosti jejího řešení“ se „zachováním českého národa“ často ve zřejmé souvislosti s pomíjením a odmítáním migrace ze zahraničí jako faktoru snižujícího vyhrcočnost poklesu obyvatelstva (pravděpodobnému nárůst multikulturalismu v případě výrazněji se prosazující migrace je pro tyto politické reprezentanty nežádoucí).

11 A to postkomunistické ideologie a politiky, ať již ve smyslu danosti obecně stále do značné míry převládajících komunistických mentalit v jednotlivých politických stranách, které výrazně určují praxi formulace, utváření a prosazování praktických politik i ideových záměrů, nebo ve smyslu přímých stranicko-organizačních návazností (předešlá příslušnost důležitých segmentů členských základů současných stran ke Komunistické straně nebo jejím satelitům v rámci Národní fronty před rokem 1989).

12 V těchto intencích hovořil např. sociolog Martin Převrtil v pořadu „Káva o čtvrté“ na téma seznamování (ČRo 2 – Praha, 1. 12. 2006). Dostupné na: http://www.rozhlas.cz/radionaprani/archiv/?p_num_from=200&p_num_offset=20&p_no_date_limit=1&p_po=318&p_pattern= (přístup 15. 7. 2007).

13 Sociolog prof. Ivo Možný v pořadu „Před půlnocí“ (Čt 24, 18. 7. 2006). Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/vysilani/10095690193-pred-pulnoci/23318.html?from=80> (přístup 30. 11. 2006).

14 Prání otcem myšlenky je zde nasnadě, když se nabízí otázka, v čem se vlastnosti a schopnosti tučňáků a tučňáček vzájemně doplňují. Překvapivě tučňáčky jsou enormně emancipované, a co se týče obživy při sezení na vejcích, projevují se totožně jako tučňáci, jde u nich o střídavou péči o vejce a střídavé obstarávání obživy. Navíc ve společenství tučňáků je běžná praktika tzv. školky, tj. situace, kdy tučňáci bez potomstva přebírají opatrovnictví mláďat v době, kdy jsou jejich rodiče za obživou, tedy zastupitelnost při opatrování potomstva jde mnohem dál než za hranice páru.

Marcel Tomášek působil v letech 2002–2006 na FSS MU, byl jedním z hlavních iniciátorů a organizátorů postgraduální konference „Life in Motion: Shifting Spaces, Transcending Times, Crossing Borders“ v červnu 2007. Spolupracuje na projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého rodinného a partnerského života v české společnosti“ (oddělení Gender & Sociologie, SOÚ AV ČR, v. v. i.).